

Metinlerarasılık Görüngüsünde Gerçeklik ya da Metnin Göndergeselliği*

Kubilay Aktulum**

Öz

Yapısalcıların yaptıkları gibi, metinlerarasılığı yalnızca metinsel bir etki olarak görmek yeterli midir? Bir metin yalnızca başka metinlere gönderme yapan, anlamını onlara göre ortaya koyan kapalı bir dizge midir? Özellikle Pierre V. Zima'nın bir metin toplumbilimi bağlamında yaptığı kimi tanımlamalara bakılırsa yazınsal bir metin içerik olduğu kadar yapı düzleminde kapalı bir yapı olmakla sınırlı kalmamaktadır; aynı zamanda "açık bir yapı" olarak görülmelidir. Buna göre, açıklığı sağlamanın en etkili yolu metinlerarasılıktır. Ancak metinlerarasılık kapalı bir dizge anlayışına uygun olarak, yazınsallığın bir ölçütü olarak görülmesine karşın gitgide gerçeklikle ilişkileri içerisinde de tanımlanmıştır. Bir başka anlatımla, yazınsal bir metin aynı zamanda gerçeklikten beslenerek, göndergeselliğini dış gerçekliğe göndererek de somutlaştırmaktadır. Bu çalışmada metinlerarasılığın bildik tanımlamalarından ayrı olarak metnin dış gerçeklikle bağları irdelenerek göndergeselliğinin nasıl gerçekleştiği konusunda saptamalar yapmak, böylelikle metinlerarasılık kavramını salt metinsel bir etki olmakla kalmayıp aynı zamanda gerçeklikle nasıl ilişkilendirilebileceği üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Metinlerarasılık, metin, göndergesellik, metinsel gerçeklik, Pierre V. Zima, metin toplumbilimi, yapısalcılık

* Geliş Tarihi: 08 Temmuz 2015 – 04 Ağustos 2015

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Metin içi: (Aktulum 2018: Sayfa No)

Kaynakça: Aktulum, Kubilay. (2018). Metinlerarasılık Görüngüsünde Gerçeklik ya da Metnin Göndergeselliği. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 233-256

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye.

aktulum@hacettepe.edu.tr

Pierre V. Zima, *Manuel de Sociocritique* (Toplumsal Eleştiri El kitabı) adlı yapıtında, oluşumsal yapısalılık olarak bilinen yaklaşımın öne çıkan bir temsilcisi olan Lucien Goldmann'ın, değişik yazarların yapıtlarındaki “anlamli yapılar” olarak adlandırdığı şey ile kimi toplumsal koşullar arasında koşutluklar kurması çabalarını irdelerken, ünlü kuramcının önerilerinin eksikliklerine dikkat çeker: “Goldmann'ın sorunu (romanesk) yazını doğrudan gerçekliğe gönderme yapan gösterilenlerin bir yapısı olarak görme-sidir. Oysa roman, dil düzeyinde toplumsal ve ekonomik sorunlara tepki gösteren anlamli, sözdizimli, anlatsal yapılar toplamıdır: öyleyse dil, metin ve kendisi de sözsel ya da sözsel olmayan bir göstergeler dizgesi olarak kavranabilecek toplum arasında konumlanan aracı bir basamaktır” (Zima 2000: 105). Toplumsal koşullarla yazınsal yapıtların kimi yapıları arasında koşutluklar kuran, örneğin Alain Robbe-Grillet'nin romanlarında kişilerin şeyleşmesini, içerisinde yaşadığı kapitalist/anamalı koşulların bir yansıması olarak gören L. Goldmann'ın yaklaşımını eleştiren P.V. Zima, “yazınsal bir metnin ne toplumun bir imgesi ne de kuramsal bir söylemin somutlaşması işi olduğunu” ileri sürer; ona bakılırsa “yazınsal metin kimi toplumsal sorunları anlamsal ve anlatsal sorunlara dönüştürür (ya da bu biçimde ifade eder).” (Zima 2000: 105) Değineceğimiz gibi, Goldmann'ın yaklaşımının eksikliklerini kendince gidermeye uğraşır. Yazınsal yapıtlardaki gerçeklik sorunsalını bir metinlerarasılık görüngüsünde ele alır.

Toplumbilimin gerçeklik algısının değişik kuramcılara göre farklılıklar gösterdiği bilinmektedir. Bu çalışmada öncelikli amacımız ne toplumbilim ne de felsefe bağlamında gerçeklik konusundaki değişik bakış açılarını birbirlerine göre açıklamaktır. Bu disiplinlere ilişkin kimi kuramcıların yaklaşımlarına ancak gerçeklik algısını metinlerarası bir görüngüde konumlandırmak adına kimi göndermeler yapmakla yetineceğiz. Metin toplumbilimi bağlamında, göstergebilimsel bir tutumla karşımıza çıkan ve yaklaşımımıza kimi bakımlardan yakın duran özellikle P.V. Zima'nın gerçeklik kavramını içerisine alan metinlerarasılıkla ilintili kimi saptamalarını sürekli olarak göz önünde bulunduracağız. Değineceğimiz gibi, metnin toplumbilimi bağlamında bir yazınsal yapıtı bileşenlerine göre ayrıştırarak sorgularken P.V. Zima'nın ele aldığı konulardan birisi metinlerarasılıktır.

P.V. Zima, yaklaşımında toplumsal işlevler olarak önce anlam ve sözdizimi sorgulamaya alır. Söz konusu yaklaşımda değişik tümcelerin yapıtlarında be-

liren toplumsal ve ideolojik yapılanmalar, bu yapılanmaların yansılarını görür. Böylelikle P.V. Zima'nın benimsediği yaklaşım konusunda hemen bir sonuca varmak kolaylaşır. Buna göre, yazınsal bir yapının yapısını kavramak aynı zamanda gerçekliği kavramaktır; çünkü yapı gerçekliği yansılar, onu kendince yeniden üretir ve açık ya da kapalı bir biçimde onunla özdeşleşir. Kısacası bu ve benzeri işlemlerle “gerçeklik” yazınsal olanda durmadan yeniden yazılır, bir başka anlatımla üretilir.

L. Goldmann'ın, romanın yapısı ile toplumsal yapı arasındaki ilişkileri kavrama çabasını daha ileri götürerek, göstergebilimsel bir tutumla, bir romanda kullanılan dilin – toplumsal ve bireysel – etkilendiği ideolojik kullanımları çözümlenmeye uğraşan P.V. Zima'nın tutumu kendi varsayımımızı kimi bakımlardan desteklemektedir. Kanımızca, toplumsal koşullar metinlerarası bir yapılanmayı hazırlarken, yapısalcıların ve postyapısalcıların her şeyi metinsel bir *etkiye* bağlama, metinlerarasılığı metnin yazınsallığının bir ölçütü olarak görme vb. kuramsal eğilimlerinin yetersizliğini olmasa bile eksikliğini de ortaya koymaktadır. Bu nedenle burada metinlerarasılığı gerçeklikle ilişkisi içerisinde konumlandırmaya, metinlerarasılıkta gerçekliğin payını somutlaştırmaya, böylelikle onun yalnızca metinsel bir olgu ya da etki olmadığı anlayışını geliştirmeye, metinlerarasılığın temel bir koşulu olan *dönüştürmeden* ancak toplumsal, tarihsel vb. verilerin göz önünde bulundurulmasıyla söz edilebileceğini ileri süreceğiz. Ancak yaklaşımımızı somutlaştırabilmek adına andığımız ve anacağımız kimi kuramcılar yanında metin konusunda yinelenen kimi klasik tanımlamaları anımsatmamız gerekiyor. Başka çalışmalarda uzun uzadıya üzerinde durduğumuzdan, çalışmamızda konumuz dışında kalsa da, bu hem metin karşısında metinlerarasılığın konumunu belli ölçüde kavrayabilmek hem de metinlerarasılık kavramının gerçeklikle ilişkisini doğru konumlandırabilmek adına yararlı olacaktır diye düşünüyoruz.

Metinlerarasılığı, arı bir metinsel etki, metnin yazınsallığının vazgeçilmez bir ölçütü, estetik bir seçim olduğu vb. anlayışına bağlı olarak tanımlamak anlatıbilimciler (Kristeva, Barthes, Genette, Jenny, Riffaterre vd.) arasında basmakalıplaşmış, bildik bir eğilimdir. Bu eğilime göre, 1960'lı yıllardan başlayarak, Saussure'ün *Genel Dilbilim Dersleri*'nde önerdiği; dili kendi verileriyle, bir göstergeler dizgesi olarak ele alan yaklaşımından esinlenen ve başlangıçta yapısalcı, biçimci gibi adlarla anılan metin kuramcıları metni,

ünlü dilbilimcinin önerisine koşut bir biçimde, kendi içsel işleyişi içerisinde sorgulayıp tanımlamaya uğraşmışlardır. Böylelikle Saussure' n söz konusu yapıtındaki kavramlaştırmalarına, eşs remlilik konusundaki önerisine uygun olarak kendilerince bir dizi yaklaşım ve kavram önermişlerdir. Yapısalcılığı benimseyenler uzunca bir süre Saussure'c ; bir başka anlatımla, dili kendi içine kapalı bir dizge olarak betimleme anlayışını s rd rmuşlerdir. Buna karşın, zaman içerisinde metin konusunda kalıplaşmış yapısalcı tanımlamalar geliştirilmiş, yaklaşımın eksiklikleri eleştirilip giderilmiş, böylelikle gitgide postmodern ve/ya postyapısalcı olarak adlandırılmaya başlanan, daha çok Jacques Derrida'nın "*yapısöküm*" başlığı altındaki kuramsal tanımlarına koşut olarak, bir "*açık metin*" (U.Eco 'açık yapıt'tan söz eder) anlayışi kendini duyurmaya başlamıştır.

Özetle söylersek; yapısalcılığı temel alan birinci seçenekte metin, "*kapalı bir dizge*" olarak, salt kendi verileriyle sorgulanmıştır. Günümüzde bu eğilime bağlı kalan kimi metin kuramcıları hala bulunmaktadır. İkinci seçenekte ise böyle bir kapalılık anlayışının yerini alan "*açık yapıt*" görüşü başka türden bir metin anlayışının doğmasına neden olmuştur. Birinci seçenekte gerçekliğin metnin kurgusuna katılan, orada "kurgulaşan" şey olduğu; metnin ancak kendine gönderme yaptığı anlayışi dayatılıyordu ( rneğin G rard Genette'in tutumu budur). Oysa ikinci seçenekte aıklılığı en somut belli eden bir yöntem: "*metinlerarasılık*" kavramının Kristeva'ca ortaya atılmasıyla, metnin söz konusu ettiği gerçeklik algısı dönüşüme uğramıştır. Hemen ekleyelim: başlangıçta Kristeva, Barthes gibi, metinlerarasılığı metnin yazınsallılığının bir ölçütü yaparak bir metnin dış gerçekliğe değil, ancak öteki metinlere gönderme yapabileceği görüşünü savunuyordu. Böyle bir yaklaşıma bağlı olarak, *dönüşüm* kavramı yine bir metin içerisinde beliren, ancak metnin içsel işleyişi içerisinde tanımlanan, metnin kendi verileriyle açıklanan biçimsel, dolayısıyla da anlamsal bir olgu olarak ele alınıyordu. Ancak sonradan böyle bir yaklaşımın ötesine geçilerek, salt yapısalcı bir tutumdan ayrılarak, gitgide metin dışına gönderme yapan bağlama ilişkin değişik unsurların da göz önünde bulundurulması bir zorunluluk olarak öne çıkarılmış, böylelikle söz konusu kavram (dönüşüm) aynı zamanda "gerçeklik" ya da "gerçeğe ilişkin verilerle" açıklanmak istenmiştir. Baktin'in ve onun söyleşimcilik kuramından yola çıkararak metinlerarasılık kavramını öneren Kristeva'nın, "belli bir metinsel d zenleyimin (g stergibilimsel pratiğin) kendi uzamında özümlediği dış metinler (g stergibilimsel kullanımlar) uzamında

gönderme yaptığı sözcelerin örtüşmesi”, daha açık bir anlatımla “her metnin yapısının farklı düzeylerinde somut olarak okunabilen, izlediği yol boyunca metne tarihsel ve toplumsal yerlemlerini veren metinlerarası bir işlev” (Kristeva 1978: 53) olarak tanımladığı düşünüyapıbirim (Fr. idéologème) kavramıyla gündeme getirdiği şey gerçeklik kavramıyla doğrudan ilintilidir. Bu tanımlama, sözünü ettiğimiz gerçeği dışarıda bırakan metin odaklı yaklaşımdan, dönüşümü belirleyen bir unsur olarak gerçeği göz önünde bulundurma anlayışına geçildiği görüşünü yeterince desteklemektedir.

Öyleyse metinlerarasılık, anlatıbilimcilerin, metinbilimcilerin, metindilbilimcilerin bakış açısından her ne kadar ilk anda metinsel bir olgu/etki olarak anlaşılrsa da, böyle bir tanımlamada gündeme gelen gerçeklik ve onunla ilintili olan göndergesellik olgusunun gözden geçirilerek metinlerarasılık kavramının yanındaki konumunun ya da payının açıklıkla belirlenmesini gerektirmektedir. Çünkü metinlerarasılık ve günümüzde değişik sanatlar arasındaki alışverişleri belirtmek için kullanılan göstergelerarasılık, yazınsallığın/sanatsallığın bir ölçütü olmakla birlikte yalnızca kendine gönderme yapan metinsel bir etki olarak algılanmamalıdır diye düşünüyoruz. Önce L. Goldmann’ın, ardından P.V. Zima’nın, ayrıca M. Baktin’in ve ondan yola çıkan J. Kristeva’nın tutumları bu yöndedir.

Öyleyse metinlerarasılık, metinsel bir olgu/etki olmak yanında metnin göndergeselliğini etkileyen bir dizi dış etkenin (toplumsal, tarihsel, siyasal vb. koşullar) göz önünde bulundurulmasını da gerektirmektedir. “Dönüşüm” kavramından tam olarak neyin anlaşılması gerektiğini anlayabilmek böyle bir tutum izlemek, gerçeklik etkeninin metinlerarasılık çerçevesindeki işlevini, payını kavramakla olasıdır. Kimi kuramcılarının değişik bağlamlarda metin konusunda önerdikleri tanımlamalar da varsayımımızı destekler niteliktedir.

Değindiğimiz gibi, göstergebilimsel bir görüngüde kalarak, toplumsal koşulların ya da genel olarak gerçekliğin, daha çok da belli bir egemen ideolojinin metnin yapısından çok dilini belirlediği savından yola çıkan Pierre V. Zima’nın kimi görüşlerini; ondan önce, toplumsal koşullarla metnin yapıları arasında koşutluklar kuran Lucien Goldman’ın yaklaşımını; bunlara ek olarak, kimi kuramcılarının metinlerarasılık görüngüsünde gerçeklik ve göndergesellik karşısındaki tutumlarını belirlemenin, bu iki temel kavramın (metinlerarasılık ve gerçeklik, buna bağlı olarak da göndergesellik) bilgi-

kuramsal bakımdan konumunu daha doğru algılamayı kolaylaştıracağını düşünüyoruz.

Günümüzde, yazınbilim ya da anlatıbilimle uğraşanlar arasında kabul gören bir görüşe uygun olarak söylersek; diğer anlatısal unsurlar yanında, her yazınsal yapıt devingenliğini, özgüllüğünü metinlerarası göndermeler aracılığıyla belli etmektedir. Yeni metin kuramcılarının metinlerarasılığı, yazınsallığın temel bir ölçütü durumuna getirmelerinin nedeni budur. Buna karşın yeni metin kuramcılarının hem yapısalcı bakışı sürdüren, hem de ona karşı çıkan bir tutum içerisinde olduklarını da eklemeliyiz. Gerçekten de metinlerarasılığı metnin yazınsallığının temel bir ölçütü yapmak, anlamı öteki metinlerden yararlanarak belirlemek arayışına girmeleri yeni metin kuramcılarını yapısalcılardan ayıran bir tutumdur. Bununla birlikte metnin yazınsallığının bir ölçütü olarak metinlerarasılığı yalnızca metinler arasında biçimsel ve anlamsal düzlemde gerçekleşen bir tür oyun alanı gibi görmek, dolayısıyla metinlerarasılığı hazırlayan koşullardan neredeyse hiç söz etmemek kanımızca onları yapısalcılarla buluşturan bir yaklaşımdır: yapısalcılar, metni salt kendi verileriyle; postyapısalcı olarak bilinen yeni metin kuramcıları onu öteki metinlerle açıklamaya uğraşırken her iki taraf da gerçekliği kurgulaştırılmış bir unsur, metinsel bir etki, Barthes'ın anlatımıyla bir "gerçeklik etkisi" (Barthes 1968) olarak ele almakla sınırlı kalmışlardır. Oysa önce L. Goldmann'ın ve ardından özellikle de P.V. Zima'nın tanımlamalarından yola çıkarak, değineceğimiz gibi, bir metnin yapıları olduğu kadar baskın dilsel biçimi kimi bakımlardan doğrudan toplumsal koşullarla ilişkileri içerisinde belirlenmek istenmiştir. Roman Jakobson'un tanımladığı biçimiyle, bir iletişim şemasını kuran unsurlardan birisi "gönderge" olduğuna göre, anılan kuramcıların yaklaşımları yeterince geçerlilik ve haklılık kazanmaktadır.

Bir metnin yalnızca başka metinlere gönderme yaparak iletişim işlevini gerçekleştirmediğini, göndergesinin yalnızca öteki metinler olmadığını; içerisinde gerçekliğe gönderme yapıldığı gibi (bu bilinen bir özellik) kimi bakımlardan (özellikle yapı ve dil kullanımı) gerçeklik tarafından belirlendiğini unutmamak gerekir. Böyle bir bakış ile metin olduğu kadar metinlerarasılık kavramı genişleyerek J. Kristeva'nın sözünü ettiği düşünüyapıbirim (idéologème) kavramıyla buluşur. J. Kristeva başlangıçta tümüyle biçimci bir çerçevede kalarak yaptığı metin ve başköşeye oturttuğu metinlerarasılık

kavramını sonradan Antoine de la Salle'ın *Jehan de Sainté* adlı romanı konusunda önerdiği okuma modeline göre “gerçeklik” unsuruyla buluşturur. Kimi bakımlardan eleştirse de “dönüştürüm/dönüşüm” kavramını ona esinleyen R. Jakobson'un çalışmalarıdır. Bir roman metni dönüşümlerle ilerler ve sonlanır. Romanın yapısı derin yapıda bir dizi dönüşümle belirlenir. Ancak dönüşümü etkileyen unsurlar arasında ona bağlı düşünüyapıbirimi de (ideolojiyi) saymak gerekir. Toplumsal gerçeklik metinsel bir toplam olarak görüldüğünden, metnin derin yapısında işlerlik kazanır, yapıyı ve dili etkileyen bir gösterge durumuna gelir. Kristeva'nın bu tutumu R. Jakobson'un iletişim şemasında yer verdiği “gönderge” tanımlamasıyla buluşur. M. Bakhtin'in olduğu kadar P.V. Zima'nın yaptıkları tanımlamalarda tarihsel ve toplumsal yerlemleri içerisinde bir yapıtı irdelerken göndergeyi öne almaları boşuna değildir.

R. Jakobson'un önerdiği iletişim şemasının temel unsurlarından birisi olan “gönderge”, Doğan Günay'ın söylediği gibi, “verici ve alıcının dil dışı toplumsal kazanımlara, kültürel birikimlere, deneyimlere, edindikleri her türlü bilgilere, ruhsal nitelikli kazanılmış her türlü deneyimlere ilişkin verileri” kapsamaktadır (Günay 2004: 230). Bu tanımlamaya göre öyleyse gerçeklik metinden dışlanmaz; bağlamını belirleyen, etkileyen bir unsur olarak karşımızda durmaktadır. Buna göre yazınsal bir yapıt kendi içsel gönderimlerine (değineceğimiz gibi, Th. Samoyault metinlerarasılık bağlamında *gönderim* ve *gönderge* arasında bir ayrım önerir) bağlı olarak okunmak yanında somut gerçeklikle ilişkisi, bir başka deyişle göndergeselliği içerisinde de okunur, okunmalıdır, çünkü yapısı ve kendine özel söylem biçimi (Fr. *idiolécite*) çoğu zaman toplumsal bir dizi koşula bağlı olarak belirlenir. Bu kadarla kalmaz, egemen toplumsal bir kullanım (düşünüyapı/ideoloji burada devreye giriyor) oradan yansıtılır.

Bu yaklaşım, yapısalcı eğilimlerini ele veren, evreni bir kütüphane (kütüphane Borges'te metinlerarasılığa sıkı sıkıya bağlı bir metaforudur) olarak tasarlayan Borges'in dış dünya, gerçeklikle bağlarını koparan yazın/kütüphane anlayışını da tersine çevirir. Gerçekliği dışarıda bırakan böyle bir anlayış yazınsal bir yapıtın olası tüm anlamlarını öteki yapıtlarda arayıp bulmaya dayanmaktadır. Aslında başta Jacques Derrida olmak üzere, tüm postyapısalcı kuramcılarının yeni metin tanımlamaları da benzer bir çizgide konumlanmaktadır: “Yapısökümcülük yazınsal metinlerin gerçekte kendilerinden

başka hiçbir şeyle ilgili olmadıklarını öne sürer.” (Sarup 1997: 90). “Yapısökümcüler, metin kendi ötesinde bir şeye göndermede bulunuyorsa eğer, bu göndermenin önu sonu başka bir metine gönderme olacağını söyleme eğiliminde görünürler. Tıpkı göstergelerin başka göstergelere göndermesi gibi, metinler de başka bir yere değil ancak başka bir metine gönderirler. Yapısökümcüler belli bir kesişme noktasını imleyen, süresiz genişleyen böyle bir ağı metinlerarasılık diye adlandırırılar” (Sarup 1997: 85). Yapısalcılığı kapalı bir metin anlayışı üzerinden dışlayan postyapısalcılar, metinlerarasılığı metnin en belirleyici unsuru olarak görerek gerçekliği sorgulama dışında bırakmalarıyla onlarla (yapısalcılarla) benzer bir konuma gelirler. Sonuçta her ne kadar yapısalcılar derin yapıda metnin değişmezlerini ve işleyişini kendi içsel verileriyle açıklamaya uğraşmışlarsa da postyapısalcılar açık yapıt/metin anlayışıyla yine derin yapıda metnin değişmez bir unsuru, yazınsallığın temel bir ölçütü olarak metinlerarasılığı tanımlamalarının odağına yerleştirerek bir bakıma onların biçimci tutumlarını sürdürmüşlerdir. Metinler olsa olsa ancak başka metinlere gönderme yapıp izlerini onlarda sürdürürler tarzında bir yaklaşım postyapısalcıların yapısalcılardan pek fazla uzak olmadıklarını yeterince göstermektedir. P.V. Zima bu bakımdan yapısalcı bir tutum izleyen L. Goldmann olduğu kadar yapısalcı ve postyapısalcı bir yol izleyen kuramcılardan ayrılır, belli ölçüde Jean-François Lyotard’a yaklaşır.

J. Derrida'nın ve diğer yapısökümcülerin söz konusu yaklaşımları *postmodern bir durum* saptaması yapan Jean-François Lyotard'ın yaklaşımıyla çelişmektedir. Çünkü J.F. Lyotard, *Postmodern Durum* adlı yapıtında özellikle sanatın alanında, sanat ile gündelik yaşam, gerçeklik arasındaki sınırların ortadan kalktığından söz eder. “Disiplinler ortadan kalkmakta, bilimler arasındaki sınırlarda karışmalar oluşmakta”, “eski dil oyunlarına yeni dil oyunları eklenmektedir.” “Sanat ve gündelik yaşam arasındaki sınırların silinmesi; elit ve popüler kültür arasındaki sıradüzen ayırımın çökmesi; biçimsel eklektizm ve kodların karışımı” (Lyotard 1990: 52-54). J.F. Lyotard'ın, postyapısalcıların metinlerarasılık tanımlamalarına bağlı kalmalarını destekleyen söz konusu tanımlamaları her ne kadar metinlerarasılığı metnin yazınsallığının koşulu yapmaya götüren süreç konusunda destekleyici bilgiler kapsıyorsa da, metnin dışında olup bitenlerin de bu süreçte etkin olduğunu destekleyen görüşler içermektedir. Gerçekten de J.F. Lyotard ve postmodern tanımlamasına uyan kuramcılarının benimsedikleri gibi, bilginin alabildiğine hızlı yayılımı, internetin günlük yaşamımızdaki payı, ulaşımın alabildiğine

kolaylaşması, böylelikle ülkeler arası uzaklıkların kısılması, kültürlerarası alışverişler vb. etkenler, U. Eco'nun deyişiyle, tüm yaşamımızı sanki bir alıntılar, sürekli göndermeler, alışverişler ağı durumuna getirmiştir. Bir başka anlatımla, metinlerde bir yazınsallık olgusu, hatta yazınsallığın temel bir ölçütü olarak kendini duyuran metinlerarasılık, aslında gerçeklik algısının tümünden değişimi, dönüşümüyle de yakından ilgilidir. Bu varsayımı Aristoteles'in görüşleri de desteklemektedir.

Gerçekten de söz konusu yaklaşım, *Poetika*'da ve *Metafizik* adlı yapıtlarında, Aristoteles'in öngördüğü iki tür ayrımına benzeşmektedir. Aristoteles bu yapıtlarda iki tür söylem ayrımına gider. Göndergesel özellikli söylem dünyadan söz eden söylemdir; felsefe ve tarih bu sınıfta konumlanır. Göndergesel olmayan söylem (Th. Samoyault "gönderimsellik"ten söz eder) ise kendi kendisine gönderme yapan, kendi gerçekliğinden söz eden söylem biçimidir. Kurgusal yapıtlar bu sınıfta konumlanırlar. Metinlerarasılık bu düzleme ilişkindir. Aristoteles, göndergesel özellikli gezi anlatılarını, özyaşamöyküsel anlatıları bu sınıfta öbeklendirir. Kurgusal özellikli bir sözce gerçeklikle, dış dünya ile ancak *benzeşebilir*, gerçekliğin kendisi olamaz. Çünkü gerçekle, gerçekliğin kurgusu arasında bir doku ayrımı bulunmaktadır.

Yeni metin kuramcılarınca, kurgusal bir çerçevede, metinlerarasılığa başvuru olarak gerçeklikten yola çıkan, bir *gerçeklik etkisi* yaratan yazınsalın kapsam alanı genişletilir (ancak bu kapsam somut gerçekliğe doğru değil metinsel bir gerçekliğe doğru işler). *Mimesis*, bir yineleme, yansılama işleminden başka bir şey değildir. Yazınsal olanın özünde bir yineleme, yeniden üretme, alıntılama özelliği zaten bulunmaktadır. Alıntı, çoğu zaman gerçeklikten bir kesiti yazınsalın alanına taşımak için aracılık rolü üstlenir. Buna göre metinlerarasılık yazınsal olandan bağımsız bir yapı olarak söz etmeye olanak sağladığı gibi, yazınsalı gerçekliğe bağlayan bir kullanım olarak da karşımızda durmaktadır. Bir aracılık rolü oynar.

Ancak bu klasik yaklaşımdan uzaklaşıp M. Baktin'in söyleşimcilik kuramına yöneldiğimizde, arı bir biçimci yaklaşımdan uzaklaşıldığı, yazın ve gerçeklik arasındaki ilişkilerin başka bir yöne kaydığı, yeni bir boyut kazandığı görülmektedir. M. Baktin'in yaklaşımı, başlangıçta aşırı biçimci bir tutumla karşımıza çıkan J. Kristeva'nın, sonradan metinlerarasılığı düşünüyapıbirimin (ideolojinin) yanına koyarak önerdiği tanımlamalarla örtüşmektedir. M. Baktin'in *söyleşimcilik* kuramının yeniden yazılmış bir biçimi olarak görüle-

bilecek metinlerarasılık, aynı zamanda farklı seslerin duyurulduğu, gerçekliğin karnavalesk bir sunumunun yapıldığı, yine onun anlatımıyla, çoksesli ya da karma bir yapının ortaya çıkmasına olanak sağlayan etkili bir yoldur. Yazınsal bir yapıtta, farklı bağlamlarda farklı sözler, farklı sesler duyulur. Buna bağlı olarak metnin gereçleri çeşitlenir. Orada farklı söylemler iç içe geçtiğine göre, yazınsal söylemin yanına sürekli olarak gönderimsel (référenciel) ve göndergesel (référentiel) özellikli bir söylem eklenir (bu ayrıma değineceğiz). Örneğin bir montaj ya da kolaj işlemiyle gerçeklik metne olduğu gibi taşınabileceğine göre, arı bir kurgulaştırmadan çok (gönderimsellik) bir göndergesellikten söz edilmeye başlanır. *Les Beaux Quartiers*'nin (Kibar Semtler) önsözünde kolajı gerçek yaşamdan alıntılanan parçalar olarak tanımlayan Louis Aragon'un tutumu bir metinlerarasılık çerçevesinde, metinde göndergesellik boyutunu somutlaştırmaya yöneliktir. Öyleyse metinlerarasılık her durumda, her koşulda yalnızca başka metinlerden kesitlerin, yazınsal sözcelerin bir metinde alıntılanması işlemini belirtmekle kalmaz, aynı zamanda gerçek yaşamdan unsurların metinsel bir uzamda buluşturulmasına da olanak sağlar, kolaj bunu gösteren en etkili kullanımdır. Bu türden uygulamalarla gerçek yaşamdan alıntılanan gereçler metne güçlü bir gerçeklik havası katmaya yararlar. Bu türden bir kullanım la yazı alabildiğine nesnelleşirken kurgu ve gerçeklik arasındaki sınır ortadan kaldırılmaktadır. Değineceğimiz gibi, P.V. Zima, belli ölçüde L. Goldmann, bu görüşü savunular da kimi başka kuramcılar henüz böyle bir metin, yazın ve metinlerarasılık anlayışından uzaktırlar.

Örneğin Barthes (ve Riffaterre) edebiyatın gerçeğe gönderme yaptığı anlayışını yadsır(lar), on(lar)a göre ancak metinlerarası bir göndergesellikten (gönderimsellik) söz edilebilir. Barthes "*l'Effet de Réel*" (Gerçeklik Etkisi) adlı bilinen bir yazısında gerçekçi bir anlatıda bulunan kimi unsurların (örneğin duvardaki bir saatin) gerçeğe gönderme yapmadığını, bunların yalnızca gerçekliği yananamladığını, dolayısıyla belli bir gerçeklik etkisi yaratma işlevi yerine getirdiklerinden söz eder. Gösterilenin göstergeden "*kovulduğu*" böyle bir anlayışta, gösterge nesneyi gösteren aracılığıyla temsil etmekle yetinmektedir.

Buna karşın, önce Henri Meschonnic'in, ardından metinlerarasılığa "alıntının" işlevi konusunda yaptığı çalışmalarla önemli açılımlar getiren Antoine Compagnon'un çalışmalarında (*le Démon de la théorie*) gitgide "edebi-

yatla gerçeklik arasındaki bağın yeniden kurulması” (Compagnon 2014: 120) gereğinden söz edilir. Northrop Frye, Paul Ricoeur, Thomas Pavel benzer bir tutum izlerler. Gérard Genette ise metin konusunda bildik yapısalcı/anlatıbilimci tutumuna bağlı kalmayı sürdürür; “kurgusal bir metnin metin-dışı hiçbir gerçekliğe gönderme yapmadığını, gerçeklikten alıntıladığı her şeyi (...) kurgunun bir unsuru durumuna getirdiğini” söyler (Genette 1991: 37). Ona göre gerçeklikten metne uzanan yol ancak bir alıntılama işlemiyle gerçekleşir. G. Genette gerçeklikle metin arasına bir dolayımı: “alıntıyı” yerleştirmekten geri durmaz. Bu tanımlamalara göre kısaca G. Genette metnin gönderimselliğiyle yetinir. Söyleşimcilik kuramı konusunda yaklaşımlarının verilerini göz önünde bulunduran öncellerinin: J. Kristeva’nın, özellikle de M. Baktin metinlerarasılık karşısındaki konumlarından ayrı bir yol izler.

Oysa değindiğimiz gibi, dil ve metin odaklı yaklaşımlarından dolayı Rus Biçimcilerinin aşırı ölçüde biçimci yaklaşımlarını eleştiren, sözcenin söyleşimsel boyutunu tarihsel ve toplumsal verileri göz önünde bulundurarak ele alan M. Baktin’in savunduğu gibi, her metin şu ya da bu biçimde gerçeğin/gerçekliğin izlerini taşımaktadır. Hatta her metin – özellikle roman türü – gerçekliğin içine batmıştır, her yazınsal yapıt pek çok bakımdan gerçeklikle belirlenir. Ünlü araştırmacıya bakılırsa, tarihsel, toplumsal unsurlar metnin göndergeselliğini güçlendirmektedir. M. Baktin’in öne çıkardığı, söylemlerin toplumsal etkileşimi anlayışı bu noktaya vurgu yapmaktadır. Yazınsal bir sözce içerisinde başka söylemlerin, seslerin izleri bulunabilir. Bunlar zorunlu olarak öteki sözceler, metinlerle sınırlı değildir. Metin içi olduğu kadar metin dışı sözceler, söylemler vb. sözceye (ana-metne) bir göndergesellik özelliği katarak onu çoğullaştırmaya yararlar. M. Baktin’in varsayımı kısaca şudur: metinlerarasılık, alıntılama, yineleme metnin kapısını başka metinlere olduğu kadar dünyaya, somut gerçekliğe de açmaktadır. Borges’in *Fictions*’da (Hayaller ve Hikâyeler) gündeme getirdiği gibi, bir metin alıntılanan sözcenin kayıtlı olduğu (diyelim ki kütüphane) nesnel bir gerçekliğe gönderir. Oysa, değindiğimiz gibi, özellikle kolaj kullanımıyla gerçeklik doğrudan doğruya da alıntılanabilir. Gerçek yaşama ilişkin bir unsur metin ya da sanatsal ürünler içerisine dönüştürülmeden, olduğu gibi sokulabilirler. L. Aragon’un ve kübist ressamların uygulamaları bunu yeterince göstermektedir. Metinlerarasılığın gönderimsel özelliği ile metin gerçeklik üzerinden buluşturulabilir. Böylelikle metnin anlamı sırf kendi içsel verileriyle değil, aynı zamanda gerçeklik karşısında, gerçekliğe göre kavranır. İşte P.V. Zima,

yapısalcılardan ve postyapısalcılardan ayrı olarak, metnin anlamını böyle bir görüngüde belirlemeye uğraşır. Metni ve dönüşüm kavramını metinler arasındaki alışverişlerle açıklamakla yetinmeyip toplumsal koşullarca belirlenen bir yapı olarak tanımlar: metinlerarasılığı aynı tutumla kendince konumlandırır. Aslında yaptığı şey J.F. Lyotard'ın ve J. Kristeva'nın örtük olarak dile getirdiği, M. Baktin'in açıklıkla savunduğu yaklaşımı somutlaştırmaktan başka bir şey değildir.

Öyleyse bu aşamada yeni bir metin tanımlamasına bağlı olarak gündeme gelen metinlerarasılık kavramı konusunda yeni bir boyuttan söz etmek gerekir. Metinlerarasılığın bildiğimiz ve değişik kuramcılar üzerinden giderek özetlediğimiz, metinlerarasılık/alıntısallık kavramı konusunda yapısalcıların ve postyapısalcıların savundukları anlayışın ötesine geçerek, onun sırf metinsel bir etki olarak kalmayıp toplumsal koşullar içerisinde neredeyse kaçınılmaz bir duruma geldiği, söz konusu tanımlamalarının yanına toplumsal koşulların yazınsal bir yapıtın yapısını etkilediği/belirlediği savını da gündemimize almamız gerekiyor. Bu amaçla konumuz açısından P.V. Zima'nın metin tanımlamasının belirgin uçlarını anımsatmanın yararlı olacağını düşünüyoruz. Ancak daha önce kullandığımız, Th. Samoyault'un önerdiği, metnin "gönderimselliği" ve "göndergeselliği" arasındaki ayrıma değinmek istiyoruz.

Th. Samoyault, *l'Intertextualité, mémoire de la littérature* (Metinlerarasılık, edebiyatın belleği) adlı yapıtındaki "gönderimselliğin kuramı" alt-başlıklı bölümde "gönderim" ve "gönderge" arasında bir ayrım önermektedir. Söz konusu yapıtta Th. Samoyault göndergesellik sorunsalını bu iki ayrım üzerinden ele alır. Değindiğimiz gibi, Aristoteles'in önerdiği ayrımlara yaslanarak, göndergesel yönelimli bir söylemin göndergesinin dış dünya; göndergesel olmayan bir söylemin göndergesinin kendisi olduğu, dolayısıyla dış dünyadan değil kendinden söz ettiği tanımlamasına göre, somut gerçeklikle kurgusal gerçekliğin iki ayrı şey olduğu olgusunu bir metinlerarasılık bağlamında kullanıma sokar. Metinlerarasılık, yalnızca bir metnin başka metinlerden kesitler alıntılanmasının ötesine geçerek, örneğin kolaj yoluyla gerçekliğe ilişkin nesnelere yazınsal bir metne olduğu gibi aktarma işlemini de kapsayabilmektedir. Bu bakımdan metinlerarasılık bir aracı unsur (ya da dolayım) işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Ardından Th. Samoyault, gönderimsellik (yazınsal bir metnin bir başka yazınsal metinden alıntılama işlemi) konusunda kendince ayrımlar önerir:

L'intertextualité substitutive (ornatımlı metinlerarasılık); *L'intertextualité ouverte* (açık metinlerarasılık); *L'intertextualité intégrante* (özümleyici metinlerarasılık) (Samoyault 2001: 77).

Birinci seçenekte, metin dışı bir gerçekliğe gönderme yapma arayışı dışlanmıştır. Gerçeklik ancak başka yapıtlar aracılığıyla, bir metinlerarası alıntılar biçiminde olasıdır. Bir başka deyişle bu durumda asıl gerçekliğin yerini (ornatma) kurgusal bir gerçeklik almıştır. Örneğin gezi anlatılarında doğrudan gerçeklik yerine, onu konu alıp kurgulaştıran, metinleştiren yapıtlar yinelenir. Çünkü yolcu-yazarlar alabildiğine karmaşık bir gerçekliği yeniden kurgulamak yerine, çoğu zaman ikinci elden hazır bilgileri yeğlerler. Bu durumda gerçeğin kendisi değil, söz konusu gerçeği konu edinen başka yapıtlar yeniden yazılırlar. Örneğin Chateaubriand, *Itinéraire de Paris à Jérusalem*'de şunları yazar: “Yeniden gördüklerimin bir resmini yapmaya niyetim olmadığından, benden önce buraları görenlerin çalışmalarından yararlanacağım, benim katkım yalnızca gözlemlerimle bunları açıklamak olacak” (Chateaubriand 1968: 271).

İkinci tür seçenekte, metinde gerçekliğin izleri değişik biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Gerçekliğe doğrudan gönderme yapılmaya da tarihsel, toplumsal olana genellemeler biçiminde göndermeler yapılır. Mihail Baktin'in söyleşimcilik kuramı başlığı altında işlediği, söylemlerin toplumsal etkileşimi bu düzlemde gündeme gelir. “Yazınsal sözcenin oluşumunda, başka yerlerden gelen sesler işitmek olasıdır, bunlar ideal olarak göndergesel sözceyi uzatmaya olanak sağlayan dolaylı yankılardır” (Baktin 1998: 86-87). Öyleyse metinlerarasılık ya da alıntı, yineleme gibi yöntemlerden birine göre metin gerçek nesneye, gerçekliğe gönderme yapar.

Üçüncü tür seçenekte, gerçeklik doğrudan doğruya metne katılır. Dönüştürme işlemine pek fazla başvurulmaz. Bu durumda metin düzleminde değişik söylemlerin buluşmasıyla ayrışıklık en üst düzeye varır. Her tür kolaj kullanımı bu tanıma uyar.

Th. Samoyault'un *gönderimsellik* ve *göndergesellik* başlığı altında önerdiği tanımlamaların sonunda belirlediği metinlerarasılık türleri arasında özellikle ikinci seçenek (açık metinlerarasılık) P.V. Zima'nın bir göstergebilimsel toplumbilim ya da metin toplumbilimi çerçevesinde önerdiği metinlerarasılık tanımlamasıyla örtüşmektedir. Bir başka deyişle, bildik tanımlamasına

uygun olarak *metinlerarasılıktan söz edebilmek için gerekli olan en az iki metin (bir alt-metin ve bir ana-metin) koşulu* P.V. Zima'nın yaklaşımında öncelikli değildir. *Metinlerarasılık bir ana-metin ile bir alt-metne göre değil, Th. Samoyault'un gerçeklikle ilişkisi ya da göndergeselliği bakımından önerdiği seçeneklerden ikincisine göre işlenmektedir. Gerçekliğe doğrudan gönderme yapan üçüncü seçenek P.V. Zima'nın görmezden geldiği bir *metinlerarasılık biçimidir.**

Bu aşamada J. Kristeva'nın düşünüyapıbirim (Fr. idéologème), M. Bahtin'in düşünüyapı (ideoloji) kavramlarıyla örtüşen, toplumu ve toplumsal koşulları alt-metin yerine koyan, dolayısıyla yapısalcıların (ve J. Kristeva'nın) yaptığı gibi, toplumu bir metin durumuna getiren, metnin *metinlerarasılık boyutunu dil ve ideoloji ilişkisi içerisinde değerlendiren, gerçekliği bu çerçevede konumlandıran P. V. Zima'nın yaklaşımını artık biraz daha ayrıntılı irdeleyebiliriz.*

P.V. Zima'nın yaklaşımında *metinlerarasılık, gerçek yaşamın koşullarını bir ana-metne taşıyarak kişilerin söylemini, bakış açılarını belirlediği durumlarda gündeme gelir. P.V. Zima bir toplumbilimci perspektifinden *metinlerarasılığın bu yanını ele alır.**

Değindiğimiz konuya ilişkin tüm diğer kuramcılar gibi, *metinlerarasılığı her metnin yapıcı bir iyesi, bileşeni olarak gören Zima yazınsal bir yapıtın *metinlerarası bir sürecin sonunda ortaya çıktığını, ancak ortaya çıkan metnin toplumsal söylemin, yazılı ve sözlü edebiyatın, din, siyaset, kuramsal söylemlerin vb. özümlemesiyle oluştuğu düşüncesini benimser. Bu tutumu özellikle M. Baktin ve J. Kristeva gibi kuramcılarinkine koşuttur. Onlardan ayrıldığı temel yan, tüm toplumsal koşulların yazınsal bir yapıtın yapısını belirlediği anlayışıdır. Zima kendi savını dilbilimin ve göstergebilimin verilerine yaslanarak kanıtlamaya uğraşır.**

P.V. Zima toplumbilimin verilerini göstergebilimin verileriyle buluşturarak, "*metnin toplumbilimi*" (toplumbilimsel bir göstergebilim yaratmaya çalışmadan) başlığı altında "*yazınsal biçimlerin belli bir toplumsal bağlamda*" açıklanabileceğini düşünür. Metnin değişik düzeylerini hem dilsel hem de toplumsal yapılar olarak, ayrı ayrı sorgulama çabasında değildir. Anlambilimsel ve sözdizimsel (anlatısal) düzeylerin toplumsal verilerle ilişkileri içerisinde okunması gerektiğine sözü getiren Zima *metinlerarasılığı da bu*

görüngüde kullanıma sokar. Göstergebilimin verilerini var olan göstergebilimsel kavramların toplumsal boyutlarını değerlendirmek adına kullanmayı önerir. Varsayımı şudur: Anlambilimsel ve sözdizimsel bakımdan metinsel işleyişin toplumsal betimlemesini yapmak için toplumsal gerçekliği “*kolektif diller toplama*” olarak sunmak gerekir. Öyleyse “bu toplumsal diller, içlerinde önemli bir rol oynadıkları yazınsal metinlerce özümlemlenip dönüştürülmüşlerdir.” (Zima 2000: 117). Zima, sorgulamaları sırasında metinsel olgularla toplumsal olgular arasında yapısal benzeşmeler bulmaya çalışan L. Goldmann’a, hatta G. Lukacs’a gönderme yapmaktan geri durmaz. Bu yaklaşıma göre, örneğin Werther’in intiharı Alman Burjuva yaşamının başarısızlığıyla koşuttur. Romanlarında A. Robbe-Grillet’in sunduğu nesnel perspektif anamalcı yaşam biçimiyle; Racine’in oyunlarındaki kaderci bakış, o dönemde egemen olan Jansenist dünya görüşüyle örtüşür. Yazınsal bir metinle toplumsal bağlamı, yazın ve toplumu dilbilimsel bir görüngüde kalarak sorgulayan Zima, bir yapıtın toplumsal ve tarihsel sorunlara dil düzeyinde ne türden tepkiler verdiğini anlamak ister. Örneğin geleneksel dilbilimin toplumsal ve ideolojik tartışmaların dışında bırakarak tanımladığı “tümce” tarafsız bir olgu olarak ele alınmıştır. Oysa klasik anlayış “*iyi kurulmuş*” bir tümcenin toplumsal bir işlevi bulunduğundan söz eder. “*Uyumlu bir bütünlüğü*” olan tümce, mikro düzeyde toplumsal ve estetik bir eğilimi dışa vurur. Sözcüğün baş tacı edildiği romantik dönemde Charles Maurras sağlam bir sözdizimin savunuculuğunu yaparken metinde tam bir bireysel özgürlük anlayışına karşı çıkar. Roland Barthes, *Metnin Tadı* adlı çalışmasında sözdizimin, özellikle de tümce diziminin kültürel ve ideolojik işlevlerine dikkat çeker: “La Phrase est hiérarchique: elle implique des sujétions, des subordinations, des réctions internes.” (Barthes 1982: 80). Adorno ve Horkheimer’in “*dizgesel ve dizimsel nedenselliğin ideolojik görünüşleri*” görüşünü göstergebilimsel bir bağlamda yineleyen R. Barthes, J. Kristeva’yı alıntılarla şunları söyler: “Toute activité idéologique se présente sous la forme d’énoncés compositionnellement achevés.” J. Kristeva’nın tanımlamasını tersine çeviren R. Barthes “*bitmiş her sözün ideolojik olduğunu*” savunur (1982: 80). Tümcenin sözdiziminin J. Joyce, gelecekçi, gerçeküstücü, dadacı yazarlarca parçalanması anlayışına karşı çıkan toplumcu-gerçekçi yazarlar, sözdizimsel kapalılık ve tutarlılığı dizge ve dizgesel gerçeklik anlayışını açık ve söyleşimsel bir söylem karşısına koyan Hegel’ci bir görüngüde savunurlar. Dolayısıyla da metni toplumbilimsel bir görüngüde tanımlama

uğraşında olanlar yazınsal bir metinde sözdizimin makro düzeyde, anlatısallık düzleminde yapılarını önemle savunurlar, çünkü yazınsal bir metnin anlatısal yapısı benzeşik ve özerk bir yapıda bir “evren” oluşturmaktadır; çünkü böyle bir yapı gerçekliği taklit eder, yeniden üretir ve yansılar, çoğu zaman gerçeklikle açık ya da kapalı bir biçimde özdeşleşir. Bir metinde anlatılan olaylar söylemi gerçeklikle buluşturur, onun gerçeklikle özdeş olduğunu gösterir. Toplumsal değerler dili etkiler; sözlüksel, anlamsal, sözdizimsel birimler “ortak çıkarlara” gönderme yapabilecekleri gibi, toplumsal, ekonomik, siyasal çatışmaların anlatım biçimi olabilirler. Michel Pêcheux’nün kanıtlamaya çalıştığı gibi, sözcüklerin toplumsal özellikleri olabilir, sözlüksel birimler toplumsal çıkar ya da çatışmaların izlerini taşıyabilirler. Sözcüklerin siyasal, dinsel, metafizik yan anlamları bulunabilir.

Yazınsal bir metin ile toplumsal koşulların ilişkileri konusunda yalın anlam ve sözdizim sorunsalıyla yetinmeyerek, toplumsal gerçekliğin “*ortak dillerden*” oluştuğunu, bu dillerin kurgusalın alanında farklı görünümde karşımıza çıktığını unutmamak gerekir. P. V. Zima’nın anımsattığı gibi, Mukarovsky toplumsal yapıların (ekonomik, siyasal, hukuksal) yazınsallık üzerinde etkili oldukları türünden mekanikleşmiş bir düşünceden ayrı olarak, toplumsal sorunların yazınsal metnin yapısına içkin bir özellik olduğunu Neruda’nın halk dilini kullanma biçimleri üzerinden kanıtlamaya uğraşır. Çekoslovakya’daki sanayileşmenin, kentleşmenin yeni bir biçimin yaratılmasında etkili olduğunu ortaya koyar. J.F. Lyotard’ın *Postmodern Durum* adlı çalışmasında öngördüğü, metinlerarasılığı, dilde (ve yazınsal bir metinde) söyleşimselliği haber veren, J. Kristeva’nın “*metne tarihsel ve toplumsal yerlemlerini veren bir işlev*” olarak tanımladığı “düşünyapıbirim”in işleyişiyle; benzer biçimde M. Baktin’in “*sözcük hep ideolojik ve olaysal bir içerik ve anlama yüklüdür*” tanımlamasıyla buluşur. Böylelikle M. Baktin dili Descartes’çı ussallıkla ilişkilendirilen Saussure’cü bir bakıştan çekerek onun toplumsal gerçeklikle ilişkisini göz önünde bulundurur. Saussure’ün tek sesli dilbilimsel modeli yerine “*tümceötesi bir sözce (söylem)*”i konu edinen bir dilbilimsel modelden söz eder. Her sözce bundan böyle “*çıkarları ve dünya görüşleri farklı olabilecek bireylerin geniş bir söyleşisi*” içerisinden geçmektedir.

Kısacası P. V. Zima, metnin toplumbilimi başlığı altında dilin tarihsel ve toplumsal bir dizge olduğunu, sözlüksel, anlamsal, sözdizimsel dönüşümlerinin bireyler arasındaki çatışmalara göre açıklandığı düşüncesini benimser.

Peki, Zima'nın uzun uzadıya, bir göstergebilimci (toplumcu göstergebilimci) tutumuyla irdelediği dil ve toplum ya da gerçeklik ilişkisinde metinlerarasılığın payı nedir?

P. V. Zima yazınsal metnin dil düzeyinde toplumsal bağlamla ilişkilerini irderken *var olan ideolojilerin* ayrı birer diller olarak metin yüzeyinde “görgül” (ampirik) varlıkları olduğu savından yola çıkar. Ona göre belli bir dünya görüşü metni belirler (hem dil hem de yapı düzleminde). Toplumsal koşullar aynı zamanda metnin metinlerarasılık özelliğini açığa çıkarırlar. Gerçeklik özel bir dil olarak metne yansır, metne metinlerarası bir boyut katar. Her metin toplumsal bir grubun, sınıfın, konuşma biçimini, yazılı ya da sözlü söylemlerini, kurgusal, dinsel, siyasal vb. değişik söylem türlerini kendi içerisinde eriterek çoksesli bir yapılanmaya olanak sağlar. J. Kristeva, M. Baktin'in “yazarca okunan birer metin” olarak değerlendirdiği tarih ve toplum içerisinde konumlandığı tutumundan esinlenerek, yazılırken tarihsel ve toplumsal koşullar içerisinde yer aldığını söyleyerek metnin bir çokseslilik uzamı olduğunu kabullenir. Öyleyse, vurguladığımız gibi, bu bakımdan P. V. Zima'nın yaklaşımı M. Baktin'in ve J. Kristeva'nın yaklaşımıyla örtüşür. Bir metinlerarasılık bağlamında öne çıkan temel kavram *dönüşüm* olduğuna göre, dönüşümden söz edebilmenin temel koşulunun aynı zamanda dış gerçekliği, toplumsal koşulları göz önünde bulundurma ile ilişkili olduğu savı da onlarınkiyle örtüşen bir diğer yandır. Zima, onlar gibi, yazınsal bir metnin kendi özel toplumdilbilimsel bağlamında konumlandırılması gereğine vurgu yapar. Yine Kristeva'nın yapmaya uğraştığı gibi, toplumsal dillerin ve söylem biçimlerinin metinlerarası uygulamalarla bir metin yüzeyinde özümlemesi “özel bir yazınsal yapılanmanın” (Zima 2000: 139) kapısını aralamaktadır.

Öyleyse metinlerarası bir çözümleme, yalnızca şu ya da bu yapıtta hangi yazılı ve sözlü metinlerin yer aldığının belirlenmesiyle sınırlı değildir; bir yazara özgü seçilmiş ve benimsenmiş bir yazın tekniği olarak da sınırlandırılmamalıdır. Yazınsal bir metnin söyleşimsel özellikli bir *bağlamı* bulunduğu, değişik söylemsel biçimleri dönüştürerek kendi içerisinde erittiği olgusunu gözden uzak tutmamak gerekmektedir. Bir yapıtın anlamlı ve anlatsal yapıları değişik söylemsel biçimlerin, toplumsal kullanımların (Fr. sociolecte) izlerinin belirlenmesiyle açıklığa kavuşturulmalıdır. P. V. Zima, ideoloji kavramını toplumsal dil ya da kullanım kavramıyla yan yana getirerek, bir yapıtta metnin

yapısını ve genel olarak kullanılan dili hangi bakımlardan etkilediğini inceler. Bu nedenle bir gönderge olarak alıntılanan gerçeklik daha çok bir ideoloji çerçevesinde, dili ve yapıyı belirleyen, böylelikle metinlerarasılık sürecini başlatan işlemin bir parçası durumuna gelir. Örneğin “Musil’in Niteliksiz Adam’ı 1920-1930’lı yılların farklı ideolojik toplumsal kullanımlarını özümlemeler, dönüştürür ve eleştirir.” Dindar/Ateist, toplumcu/anamalcı, kahraman/hain, mit/bilim gibi çiftlemeleri (Fr. syllepse) salt gerçeklikler olarak sunan ideoloji sahibi kültürel değerlerin hiçleştirici tutumuyla ideolojik çatışmanın önünü aralar; değerlerin içerisine düştüğü temel krizden beslenen ideolojik söyleme R. Musil’in romanında bu özelliklerle yer verilir. R. Musil metinlerarası bir tutumla, ideolojik söylemleri alaycı bir dille eleştirirken metinle toplumsal bağlamı iç içe sokar (Goldmann’ın yapmaya çalıştığı gibi yapıyla bağlam arasında tam bir eşdeşlik/birebirlik ilişkisi kurmak arayışında değildir). R. Musil, işlevleri açısından birbirlerinden ayrılan değişik metinlerarası yöntemlere göre ideolojik söylemi dönüştürür. *Niteliksiz Adam*’a çoksesli bir yapı kazandıran aşırı sağcı, kilise, muhafazakâr, bilimsel, toplumcu söylemleri, hatta liberal söylemi bile birer yansılama (parodi) yöntemiyle sokar; bunların eleştirisini yapar. M. Baktin’in sözünü ettiği söyleşimsel yapı R. Musil’in romanında temel bir yansılama ve alay etme aracı olur.

P. V. Zima’nın tanımlamalarına bakılırsa, metinlerarasılığa götüren sürecin değişik aşamaları bulunmaktadır. Zima, öncelikle yapıtlarda “karakterlerin, eylemlerin ve sözceleme biçimlerinin hem anlamsal hem de toplumsal bakımdan çiftdeğerli bir özelliğinin bulunması nedeniyle anlatıdaki nedenselliği sarstığı”, anlatısal mantığı parçaladığı görüşünü öne çıkarır. “Anlatısal nedenselliğin, karakterin özelliklerini, eylemlerini, sözlerini tekyönlü tanımlamanın olanaksız olduğu durumda parçalandığını” savunur; söylemini ise T. Todorov’un “*karakterin özelliği eylemin nedenidir*” varsayımına dayanır (Zima 2000: 142). Anlatısal yapıların sorunsallaştığı, her şeyi bilen anlatıcının ortadan kaldırılarak sözce ve sözceleme öznelinin konumlarının eğretilmeli duruma geldiği romanlarda (Musil, Kafka, Proust, Hesse, Joyce gibi) söylemle gerçeklik arasındaki bağ yanında öznenin kimliği, bütünlüğü vb. de sorgulama konusu yapılmıştır.

L. Goldmann, özne krizi yanında anlatısal sözdizimin parçalanması durumunu XIX. yüzyıl sonu, XX. başında beliren öznenin aşırı bireyselleşmesi, liberalleşmesi krizi ile ilişkilendirir. Bununla birlikte P. V. Zima, Kafka’nın,

Proust'un, Musil'in, Joyce'un romanları için de geçerli olabilecek geleneksel yapıların, benzeşik bir anlatısal yapılanmanın baskın çıktığı, uzatısallığın (Fr. digression) olmadığı, parçalama/parçalanma olgularına rastlanmadığı, süredizinsel boşlukların yer almadığı A. Camus'nun *Yabancı* adlı romanında pek geçerli olmadığını ileri sürer. P.V. Zima, romanın “geçerliliğini yitirmiş *Hıristiyan-hümanist söylemleri eleştirip alaya almasının*” nedenlerini, “*dilin toplumsal durumunu*” dönemin baskın ideolojisi ve söylemleri çerçevesinde kavramaya çalışır. A. Breton, J. P. Sartre, S. de Beauvoir, F. Ponge'un “*modern topluma*” ilişkin saptamaları ideoloji ve insan ilişkilerinin özetini vermek amacıyla kullanılmıştır: düşünsel değerlerin sarsılmış olması, ahlaki düşüncenin çöküşü, günlük yaşamda egemen olan yozlaşma, paranın egemenliği, adalet ve vatan kavramlarının içinin boşaltılması A. Breton'un döneminin koşulları konusundaki saptamalarıdır. İdeoloji, ideolojik çatışmalar dili bile parçalamıştır. Hukuk, özgürlük, adalet kavramları çelişkilerin içerisine batmış, yerleşmiştir. Bu özellikler 30-40'lı yıllara da uygun düşmektedir. Sonradan faşizm ve emperyalizm kavramlarının da devreye girmesiyle sözcükler, J.P. Sartre'ın belirlediği gibi, “*siyasal bir çöküşe*” uğramışlardır. Artık “*Barış sözcüğü saldırı, Özgürlük sözcüğü baskı, Sosyalizm sözcüğü toplumsal eşitsizlik*” anlamına gelmektedir (Zima 2000: 144). 1940'lı yıllarda sözcüklerin anlamsızlaştırılması *Bulanti*'da olduğu kadar *Yabancı*'da da kahramanın “*sözcüklere karşı kayıtsızlığını*” açıklamaktadır. F. Ponge sözcükleri “*doğanın cansız nesnelere benzetir*” (Zima 2000: 145). Yaşamın alabildiğine ticarileşmesi, ideolojik çatışmalar karşısında dilin çöküşüne vurgu yapan F. Ponge'un konumu J.P. Sartre'ınkiyle benzeşir. Dili hastalıklı durumundan, ideolojik basmakalıplardan kurtarmak ister. İdeolojik eğilimlerin dili değerden düşürme çabalarına koşut olarak *Bulanti*'da J.P. Sartre'ın yaptığı dil eleştirisi F. Ponge'un dilin ve sözcüklerin değersizleştirilmesi eğilimleriyle örtüşür. Acaba anlamdan boşaltılan, sözcüklerin yalnızca birer nesne, değiştirilebilir sessel birimler olarak kullanılması olasılığı sözcüklerin ideolojik anlamlarla donatılması anlayışına alternatif olabilir mi? sorusunu sordurtur. A. Camus'de “sevgi” sözcüğü hiçbir anlama gelmez; sözcük, hiçbir şey demektir. A. Camus'nün dil karşısında anarşist bir tutum izleyen dadacılara eğilimi böylelikle anlaşılır. Pazar ekonomisinin ve ideolojilerin dili çökerttiğini düşünen A. Camus, F. Ponge ve J.P. Sartre gibi dil karşısında aldırılmaz, kayıtsız bir tutum izler; dili ideolojik söylemelere karşı eleştirel bir araç olarak kullanır. Dilin ideolojilerle çökertilmesi sonucunda *saçma*

ortaya çıkar; saçma, tarihsel, toplumsal, dilsel sürecin bir sonucudur. Dilin anlamından boşaltılmasıyla dünya saçma bir duruma gelir. P.V. Zima'nın özetlediği biçimiyle, “*anlama karşı kayıtsız kalınmasıyla ortaya çıkan/yaratılan saçma dünya*” fikri *Yabancı*'da işlenir. İdeolojik söylemlerin yararsızlığı dili anlamından boşaltmıştır.

Öyleyse geleneksel bir yapısı olan romanın toplumsal söylemi özümleyerek izleksel düzlemde parçalanmışlığını tam olarak kavrayabilmek için metinlerarasılık düzleminde bu söylem biçimini nasıl eleştirdiğini kavramak gerekecektir. “Toplumsal söyleyiş romanı ve yapılarını toplumdilbilimsel durumuna bağlayan bağdır” (Zima 2000: 147). Yalınlaştırarak söylersek, P.V. Zima, roman karakterinin söyleminin toplumsal koşullardan etkilenen toplumsal söyleyiş biçimiyle belirlendiğini, bireysel söylem biçiminin ve tutumun toplumsal söylemle etkileştiği olgusunu metinlerarasılık olarak anlar. Bir başka anlatımla, bir karşılaştırma mantığıyla metin-içi eşdeğerlikleri, yansımaları metinsel göndermeler olarak görüp gerçekliği “ideolojik” bir gerçeklik biçiminde ele alır. Metnin kendi içindeki alışverişleri yerine metnin göndergesellik özelliğini metin dışı gerçeklikle ilişkilendirerek kavramak ister. Bu bakımdan J. Kristeva ve M. Baktin'in “*söylemin tarihsel ve toplumsal yerlemleri içerisinde konumlandırılması*” biçiminde tanımlanan düşünüyapıbirim kavramının gereğine uygun davranır. Dilin roman kahramanınca kullanım biçimini toplumsal koşulların belirlediği anlayışını metinlerarasılık olarak değerlendirir. Bu görüngüde gerçeklik yanında toplumsal söylem, yapısalcılarının tutumuna benzer biçimde, metinleştirilerek bir eğretileme biçimine sokulur. Bu durumda P.V. Zima, metinlerarasılığın başka bir metinden, sanatsal biçimden vb. yapılan açık ya da kapalı alıntılar, göndermeler vb. içkin özelliğine değinmez. Postyapısalcıların bir metin, ancak öteki metinlere gönderme yapar tarzında bir tanımlamayı görmezden gelir. Onun yerine, bir yapıtta bir söylem biçimi, toplumsal koşullara bağlı olarak biçimlenen egemen ideolojik söylemle belirlenir, dolayısıyla metinde gündeme gelen her türden dönüşüm/dönüştürüm işlemi gerçekliğe yaslanır varsayımını metinlerarasılık olarak değerlendirir. Metnin göndergesi buna göre öteki metinler değil toplumsal gerçekliktir. Metinlerarası bir sorgulamada zorunlu olan alt-metin yoktur; olası tek alt-metin gerçekliktir. Bu da metinlerarası bir sorgulamanın koşullarını tümüyle yerine getirmemek anlamına gelir.

Sonuç olarak; yapısalcılık, göstergebilim, anlatıbilim ya da genel olarak yazınsal eleştiri bağlamında yapıtlardaki gerçekliğin payının ister bir içerik

isterse yapının bir unsuru olarak ele alınması önerisi her dönemde geçerli olmuştur. Yapıtların üzerlerine oturtuldukları yapıların gerçeklikten izler taşıdıklarını savunan görüşler ise, L. Goldmann'ın yaptığı gibi, konuyu yapısal bir görüngüde sorgulamaya yönelik olmuştur. Gördüğümüz gibi, metinlerarasılık görüngüsü ise söz konusu yaklaşımlar arasında en yeni ve en güncel olanıdır. Bilginin alabildiğine yoğun olarak aktığı günümüz koşullarında nasıl ki kendi toplumsal gerçekliğimiz, ayrışık kültürel unsurların kendi kültürel unsurlarımıza karışmasıyla çoksesli bir özelliğe bürünmüşse yazınsal ürünler de ister istemez söz konusu kültürel akışa bağlı olarak başka metinlerden olduğu kadar dış gerçeklikten beslenmişlerdir. Böyle bir beslenme dolayısıyla hem içeriği hem de yapıyı belirlemiştir. En katı yapısalcılardan bile gerçekliğin eninde sonunda yazınsal yapıtları etkilediklerini kabullemeleri, kapalı yapıt yerine açık yapıt anlayışını benimsemeleri, açıklığı sağlayan unsurlardan birisinin gerçekliğe ilişkin unsurlar olduğu görüşünü paylaşmaları yazınsal metnin göndergeselliğini sorgulayabilmenin en temel koşulu olmuştur.

Açıklamalar

1. “Roman sosyolojisinin cevabını araması gereken asıl sorun, *romanın yapısı* ile bu yapının içinde geliştiği *sosyal yapı* arasındaki ilişki; yani edebi bir tür olarak roman ile modern bireyci toplum arasındaki ilişki olmalıdır.” *Roman Sosyolojisi* (2005). Çev. A. Erkey. 24-25.
2. Bu konuda bkz. Kubilay Aktulum (2014). *Metinlerarası İlişkiler*. Kanguru Yayınları.
3. Bu konuda bkz: Onur Bige Kula (2012). *Dil Felsefesi ve Edebiyat Kuramı, I, II*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
4. Ornatma konusunda sözlüklerde önerilen tanımlamalar şunlardır: “Ornatmak eylemi, ikame etme; bir cebirsel ifadenin yerine bir başkasını koyma işlemi. Bir türün yerine onun değişik bir biçiminin geçmesi. Molekülün geri kalan bölümünde değişikliğe yol açmadan bir atom ya da bir kök yerine bir başka atom ya da kökün geçmesi.”
5. Bu kitap Türkçe’ye “Paris, İstanbul Kudüs Bir Seyyahın Günlüğü” başlığıyla çevrildi. 2004, İstanbul: İlk Biz Yayınevi.
6. “Tümce sıradüzenlidir. Boyun eğmeler, içsel tepkiler kapsar.”
7. “Her ideolojik etkinlik düzenleyim olarak bitmiş sözceler biçiminde karşımıza çıkar.”
8. Dilbilim ve sözbilimde “bir sözcüğü hem öz, hem de eğretilmeli anlamda kullanma”. Bkz: B. Vardar ve diğerleri (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: ABC Kitabevi.
9. Bu konuda bkz: K. Aktulum (2004). *Parçalılık/Metinlerarasılık*. Öteki Yayınevi. 90.

Kaynaklar

- Adam, Jean-Michel (2011). *La linguistique textuelle: Introduction à l'analyse textuelle des discours*. Paris: Armand Colin.
- Adam, Jean-Michel (1988). *Linguistique et discours littéraire*. Paris: Larousse.
- Aragon, Louis (1986). *Kibar Semtler*. Çev. A. Tokatlı ve R. Hakmen. İstanbul: Can Yayınları.
- Aristoteles (1995). *Poetika*. Çev. İsmail Tunalı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bakhtine, Mikhaïl (1998). *La poétique de Dostoïevski*. Paris: Seuil.
- Barthes, Roland (1968). *l'Effet de reel*. Communications. no 11.
- Barthes, Roland (1968). "Théorie du texte". *Encyclopedia Universalis*. T. XV.
- _____, (1982). *le Plaisir du texte*. Paris: Seuil.
- Chateaubriand (1968). *Itinéraire de Paris à Jérusalem*. Paris: Garnier-Flammarion.
- Compagnon, Antoine (2014). *le Démon de la théorie*. Paris: Poche.
- Derrida, Jacques (2014). *l'Écriture et la différence*. Paris: Poche.
- Eco, Umberto (2001). *Açık Yapıt*. Çev. Pınar Savaş. İstanbul: Can Yayınları.
- Genette, Gérard (1982). *Palimpsestes*. Paris: Seuil.
- _____, (1969). *Figures II*. Paris, Seuil: Points Essais.
- _____, (1972). *Figures III*. Seuil: coll. Poétique.
- _____, (1991). *Fiction et Diction*. Paris, Seuil.
- Goldmann, Lucien (2005). *Roman Sosyolojisi*. Çev. Ayberk Erkay. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Günay, Doğan (2004). *Dil ve İletişim*. İstanbul: Multilingual.
- Kristeva, Julia (1978). *Séméiôtiké*. Paris, Seuil.
- Liotard, Jean-François (1990). *Postmodern Durum*. Çev. Ahmet Çiğdem. İstanbul: Ara Yayınları.
- Samoyault, Tiphaine (2001). *l'Intertextualité*. Paris: Nathan.
- Sarup, Madan (1997). *Postyapısalcılık ve Postmodernizm*. Çev. A. Baki Güçlü. Ankara: Ark Yayınları.
- Saussure, Ferdinand de (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. Çev. Berke Vardar. İstanbul: Multilingual.
- Zima, Pierre V. (2000). *Manuel de Sociocritique*. Paris: l'Harmattan.

Referentiality and Reality of Text in an Intertextual Perspective*

Kubilay Aktulum**

Abstract

As did the structuralists, will it be enough to see intertextuality as a simple textual effect? Is a text only a closed system into itself which merely refers to other texts and which reveals its meaning in relation to them? According to definitions proposed by P.V. Zima within sociology of text frame, a literary text is not a closed structure; it must also be seen as an "open structure". The best way to ensure the opening of text to exterior is first the process of intertextuality. This term, considered as a major criterion of "literarity" of a text, is first defined in accordance with a conception of a closed system; it begins as to be seen in its relation to external reality. In other words, a literary text is also informed by an external reality, materializes its quality of referentiality by referring to it. In this work, different from common definitions proposed about intertextuality, we propose to study the text links to external reality, to update how it displays its referentiality, show that intertextuality is not seen as a simple textual effect, evaluate thus the terms of its relations with external reality.

Keywords

Intertextuality, text, referentiality, textual reality, Pierre V. Zima, sociology of texts, structuralism

* Date of Arrival: 08 July 2015 – Date of Acceptance: 04 August 2015

You can refer to this article as follows

In-text: (Aktulum 2018: Page)

References: Aktulum, Kubilay. (2018). Metinlerarasılık Görüngüsünde Gerçeklik ya da Metnin Göndergeselliği. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 233-256

** Prof. Dr., Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of French Language and Literature, Ankara/Turkey.

aktulum@hacettepe.com

Референтность и реальность текста в интертекстуальной перспективе*

Кубилай Актулум**

Абстракт

Достаточно ли рассматривать интертекстуальность как простой текстовый эффект, как это делают структуралисты? Является ли текст только замкнутой в себе системой, которая просто отсылает к другим текстам и которая раскрывает свое значение в отношении к ним? Согласно определениям, предложенным Пьером В. Зима в социологии текстового фрейма, литературный текст не является закрытой структурой; его также следует рассматривать как «открытую структуру Лучший способ обеспечить открытость текста - в первую очередь, интертекстуальность. Этот термин, рассматриваемый как главный критерий «литературности» текста, сначала определяется в соответствии с концепцией замкнутой системы; он начинается, как это будет видно, с его отношения к наружной реальности. Другими словами, литературный текст также информирован внешней реальностью, материализует его качество референциальности, ссылаясь на него. В данной работе, в отличие от общих определений, предложенных в отношении интертекстуальности, мы предлагаем изучить текстовые ссылки на внешнюю реальность, обновить представление о том, как она отображает ее референциальность, показать, что интертекстуальность не рассматривается как простой текстовый эффект, исходя из чего оценивается условия её отношений с внешней реальностью.

Ключевые слова

Интертекстуальность, текст, референциальность, текстовая реальность, Пьер В. Зима, социология текстов, структурализм

* Поступила в редакцию: 8 июля 2015 г. – Принято в номер: 4 августа 2015 г.

Выможетесослатьсянаданнуюстатью следующимобразом:

В тексте: (Aktulum 2018: страница)

Литература: Aktulum, Kubilay. (2018). Metinlerarasılık Görüngüsünde Gerçeklik ya da Metnin Göndergeselliği. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı 85: 233-256

** Проф., д-р, Университет Хаджеттепе, филологический факультет, кафедра французского языка и литературы – Анкара/Турция

aktulum@hacettepe.edu.tr